

ІСТОРИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ВИНИКНЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ

Лисюк Ю. В.

У процесі розвитку й становлення правової демократичної держави найвищу соціальну цінність становлять людина, її права й свободи, саме на їхнє забезпечення й найповнішу реалізацію в суспільному житті має бути спрямована вся державна діяльність. Адже чинне законодавство в правовій державі повинно ґрунтуватися на визнанні людини, її життя й здоров'я, честі й гідності, недоторканості та безпеки найвищою соціальною цінністю. Гарантування прав і свобод людини є головним обов'язком кожної правової держави, оскільки держава відповідальна перед людиною та суспільством за свою діяльність [3].

Цілком зрозуміло, що ефективне забезпечення прав і свобод людини може бути належним лише за умов, коли кожна людина в державі буде відчувати, що в разі виникнення будь-яких негативних моментів стосовно порушення її прав і свобод, вона може безумовно розраховувати на підтримку й допомогу з боку держави, у практичному забезпеченні її прав і свобод.

Пошук шляхів втілення ідеї про існування прав і свобод людини здійснювався протягом всієї історії виникнення й розвитку держав [2]. Писалися трактати, народжувалися теорії, але найцінніше, найсуттєвіше відбиралося й зберігалось, щоб з часом з цих розрізних фрагментів людство реалізувало свою мрію щодо найкращого державного устрою. У процесі цього пошуку важливе місце займають реформи Солона й введена Протагором формула про те, що мірою всіх речей є людина, і вчення Аристотеля, який виголосив, що держава, яка складається з "середніх людей", матиме найкращий державний устрій, а закон має панувати над усім [4]. Сприйнята була й думка Цицерона про те, що народ - це не будь-яка спільність, а спільність людей, пов'язаних між собою згодою в питаннях права і єдністю інтересів. Особливу роль відіграло християнство, яке виголосило принцип рівності людей перед Богом незалежно від соціального стану й національності, що стало основою для утвердження поваги людини однієї до одної.

Проте впродовж тривалого часу такі теорії залишались переважно літературним явищем. Ситуація докорінно змінилася наприкінці XVIII століття, коли з'являються перші політико-правові концепції, яким була притаманна докладна теоретична розробка питання про цілі суспільства й способи їх досягнення, про співвідношення держави й суспільства та індивіда. Особливе місце серед них посідає вчення про правову державу, історія утвердження якого ілюструє певні етапи в процесі розвитку та становлення державності Нового й Новітнього часу в країнах Європи й Північної Америки [5].

Термін "правова держава" в науковий обіг увійшов на початку XIX століття. Вперше його було вжито в працях К.Т. Велькера (1813 р.) та Р. фон Моля (1833 р.), що відкрило шлях для широкого використання цього терміна у філософській і політико-правовій думці. Однак, не зважаючи на досить пізню його появу, зачатки відповідної теорії у вигляді окремих ідей і принципів існували здавна. Гуманістичні ідеї античних філософів були суттєво розвинуті в працях таких видатних мислителів епохи Відродження, як Г. Гроцій, Дж. Локк, Ш. Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо та інші, які

безпосередньо започаткували теорії правової держави [7].

Одним з варіантів теорії правової держави вважають концепцію панування права, яка розроблялася й реалізовувалася в країнах англосаксонської політико-правової традиції. На відміну від свого континентального аналога, в якому наголошується на забезпеченні передусім правопорядку, у цій концепції увага зосереджується на ідеях обмеження влади держави, забезпечення розвитку вільного правового суспільства, становлення й функціонування сильного й незалежного суду, що стоїть між особистістю та владою. Отже, вирішення найбільш актуальних проблем суспільного життя має спиратися на історичні національні традиції, оскільки їх наявність значною мірою зумовлює успіш реалізації розвитку правової держави.

Стосовно правової держави можна констатувати, що в Україні такі традиції існують. У розвиток вчення про правову державу наприкінці XIX - на початку XX століття зробили свій внесок українські філософи і юристи (М. Драгоманов, С. Котляревський, М. Палієнко та ін.). Постановці питання про необхідність розбудови державного ладу України відповідно до принципу правової держави сприяло усвідомлення суспільством думки про необхідність забезпечення основних прав і свобод людини.

З початку виникнення й розвитку правової держави в Україні акцентувалась увага на права кожної людини стосовно гідних умов життя, а також надавали пріоритетного значення свободі особистості, принципу формальної рівності.

М. Драгоманов наголошував на ідеях про пріоритетне значення прав і свобод людини, а також на тому, що між природним правом як морально-ціннісним регулятором і правом чинним ("громадянськими законами") має бути "спорідненість", а здобуття державності нерозривно пов'язане з додержанням прав людини. Обґрунтування взаємозв'язку між громадянськими й природними правами й свободами людини, яке здійснив М. Драгоманов, стало суттєвим оновленням західних ліберальних вчень. Він, зокрема, довів, що людина не може відчувати себе по-справжньому вільною тоді, коли пригнічується весь народ. Отже, без задоволення національних прав людини не може бути й мови про свободу й розвиток людської особистості. Наголошував М. Драгоманов і на необхідності поділу влади в державі, підкреслюючи, що належний захист прав і свобод людини може забезпечити тільки незалежна судова влада [6]. З огляду на вказане, багачеться, що навіть у ті часи, коли висловлювались багато ідей і міркувань щодо того, якою хочуть бачити правову державу, наголошували на тому, що людина не може себе почувати захищеною та безтурботною, коли пригнічується народ. Це висловлювання збереглося скрізь віка й набуває особливої актуальності сьогодення.

У роки радянської влади ідея правової держави в Україні піддається нищівній критиці й характеризується як буржуазна. Однак у працях українських правознавців, які були змушені емігрувати за кордон, ця ідея набувала подальшого розвитку. Повернення вітчизняних правознавців до досліджень проблем становлення й розвитку правової держави відбувається в середині 80-х років під час перебудови. Однак особливої актуальності ці розробки

набувають після прийняття Декларації про державний суверенітет України, в якій було проголошено прагнення українського народу до побудови правової держави.

Новою відправною точкою щодо розвитку правової держави в Україні стає прийняття Конституції України в 1996 році, яка передбачає собою розбудову України як незалежної й суверенної, демократичної, соціальної й правової держави [1]. Політичні, соціально-економічні зміни, які відбулися в Україні, змусили по-новому оцінити поняття держави й особи, їх співвідношення та взаємозв'язок, межі дії державної влади й нарешті відродити концепцію правової держави не тільки як теоретичну проблему, а і як практичну ціль.

Набуває особливого значення взаємна відповідальність особи й держави, оскільки захищеність інтересів держави та індивіда в правовій державі повинні знаходитися на одному рівні. Це передбачає відповідальне ставлення держави до людини, її прав і свобод, а також їх охорону всіма передбаченими законом засобами. Саме права й свободи людини, їх гарантії повинні визначати зміст і спрямованість діяльності держави, становити основу демократичної державності.

Основними показниками взаємовідносин особи й правової держави є права захищеності людини; постійне розширення її прав і свобод; гармонійне поєднання інтересів держави й особи. При цьому слід підкреслити, що забезпечення правової захищеності людини повинно мати першочерговий і комплексний характер. Отже, комплексність складається зі всіх взаємозв'язків людини як з державою, її органами, так і з іншими індивідами та їх суспільними об'єднаннями в межах правових відносин.

У правовій державі діє й інший правовий режим, відповідно до якого державним органам і посадовим особам дозволено робити лише те, що для них прямо передбачено законом. Отже, держава має право й навіть зобов'язана за порушення законів застосовувати примус до особи, але при цьому особа повинна мати реальні юридичні засоби захисту своїх прав.

Особливо важливого значення для ефективного функціонування правової держави набуває незалежний і ефективний суд. Забезпечення провідної ролі в суспільному житті справедливого, демократичного суду, як найбільш дійової гарантії прав людини, є переконливим доказом того, що держава набула правового характеру.

Однак слід мати на увазі, що правову державу не можна побудувати, обмежившись прийняттям законів. Сучасні умови розвитку правової держави будуть постійно вимагати прийняття нових нормативних актів, результатом яких має бути забезпечення верховенства

права, здійснення адаптації національного законодавства до законодавства Європейського Союзу, формулювання чіткої правової політики держави тощо.

Поряд з цим необхідно удосконалювати чинне законодавство для розвитку правової держави й підвищення якості юридичної практики, яка, у свою чергу, залежить від правової, професійної культури тих, хто створює й застосовує законодавство. Крім демократичного, прогресивного законодавства, необхідно забезпечити систему суворого додержання й виконання законів усіма суб'єктами: державою, державними органами, суспільними організаціями, посадовими особами й громадянами. Також важливим для правової держави є підвищення рівня правової культури й правосвідомості громадян, посадових осіб і суспільства загалом, виховання почуття поваги до права, забезпечення знанням своїх прав і свобод, юридичних обов'язків, уміння їх правильно реалізовувати. Високий рівень правової культури й правової свідомості необхідний для утвердження в суспільстві законності, справедливості, встановлення такої атмосфери, в якій людина може вільно жити й розвиватися як особистість. Подолання цієї ситуації можна досягнути лише за умови, що це стане цільовою настановою діяльності не тільки політиків і державних діячів, а й суспільства загалом.

Література

1. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. - 1996. - № 30.
2. Лазарев В.В. Общая теория права и государства: учебник / под ред. В.В. Лазарева - М.: Юрист, 1996. - 472 с.
3. Скакун О.Ф. Теория держави і права: підручник; пер. з рос. - Х.: Консул, 2001. - 656 с.
4. Платон. Политика. Наука об управленні государством. - М.: Эксмо; СПб., 2003. - 312 с.
5. Нерсесянц В.С. История политических и правовых учений: учеб. для вузов / под ред. В.С. Нерсесянца. - М.: Норма, 2006. - 944 с.
6. Круглашов А.М. Драма інтелектуала: політичні ідеї Михайла Драгоманова. - Монографія. - Чернівці: Прут, 2000. - 488 с.
7. Демиденко Г.Г. Історія вчень про право і державу: Навчальний посібник. - Х.: Консум, 2004.- 432 с.

*Лисюк Ю.В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
начальник відділення юридичного забезпечення
Одеського державного університету внутрішніх справ
Надійшла до редакції 13.11.2012*